

A TERJESZKEDÉS IDEOLÓGIÁI AZ OSMÁN BIRODALOMBAN

Még a történelem legnagyobb hódítói sem mondhattak le arról, hogy terjeszkedésüket és uralmukat valamiképpen eszmei síkon is elfogadhatóvá tegyék alattvalóik számára, vagyis – mai kifejezéssel élve – megteremtsék a maguk (vagy uralkodóházuk) legitimitását. Éppen ezért, amikor a hódítás ideológiáiról szólunk, tudatában kell lennünk, hogy egyúttal legitimációs rendszerekről is beszélünk, különben könnyen összekeveredhet ok és okozat, hajtóerő és utólagos magyarázat.

Elmondhatjuk, hogy az oszmán történelem kutatói közül sokan belesétáltak ebbe a csapdába. Mind a mai napig erősen tartja magát az a nézet, hogy mind az oszmán állam születése, mind a későbbi hódítások egyetlen alapvető tényezőre, az iszlám szent háború (*gázá* és *dzsihá*d) elvére vezethetők vissza; ez lett volna az a „motive force”, amely a nagy hódításokat kiváltotta. Mindjárt az elején le kell szögezmem: számomra a *dzsihá*d vagy a *gázá* elve csak egy a birodalomban ható ideológiák közül, amelynek több más, talán még lényegesebb funkciója is volt. Ezért az alábbiakban a *dzsihá*d-on kívül két másik eszmerendszert is tárgyalni fogok: 1. az „aranyalma” (*kizil elma*) legendakört, 2. a Magyarországgal kapcsolatos oszmán elképzeléseket. Az utóbbiak áttekintésével azt szeretném érzékeltetni, hogy az Oszmán-dinasztia nemcsak átfogó iszlám eszmerendszerekkel dolgozott hódításai megalapozására, hanem egy-egy célba vett országra egészen konkrét ideológiai programokat is képes volt megalkotni.

1. Az iszlám szent háború

Az Oszmán-dinasztia egyértelműen nomád hatalomként lépett be a történelembe, de hogy kialakuló állama muszlim lesz, egy percig sem lehetett kérdéses. Természetes tehát, hogy az uralkodók és a harcosaik tetteit már a kezdeti időkben szívesen ábrázolták muszlim fogalmakkal; így lett a rablóporlyák résztvevőjéből, az *akindzsiből gázi*, azaz hitharcos, vezéreikből, a *bégekből gázi szultán*, a dinasztia hatalma alá tartozó területből (*il*) az iszlám földje (*darüliszlám*). Ahogy nőtt a birodalom, úgy nőttek, változtak a dinasztia hatalmi igényei is. Már I. Murád „az arabok és nem arabok királyainak ura”²ként lép elénk egyik feliratában (1385), I. Mehmed pedig „kalifának” nevezi magát 1419/20-ban. Noha az utóbbi címet számosan használták ebben az időben, annyi világos: az oszmán uralkodók igen korán igényt formáltak az egész iszlám világ irányítására. Ez az álom Szelim egyiptomi hadjáratával vált valóra; 1517 után a Mekkát és Medinát birtokló dinasztia kétségkívül az iszlám vezető hatalma lett. Az oszmán uralkodó elit (főleg a katonai szárny) nem alap nélkül hirdette, hogy a szultánátus az iszlám kormányzati funkcióját látja el, a szultán az egész iszlám sorsáért felelős, s mint Allah földi helytartójának fő kötelessége az igazságos uralkodás és a hit terjesztése. Ibrahim pasa 1529-ben e szavakkal utasította vissza a dél-magyarországi területeket visszakérő magyar követet: azokon a részekén „gyökeret vert a török vallás. Már sok templomot építettek, ezeket az ő uruk sohasem adná a mi kezünkbe [ti. a magyarokéba]; mert ő [a szultán] a hit vé-

delmezője és Mekka ura, ahol az ő hitük székhelye és főhatalma található ... és ezáltal ő maga a próféta helytartója és a hit védelmezője.” Még II. Mehmed idején jelent meg az a gondolat, hogy a szultán Allah által „megerősített” (*müejjed*) uralkodó, aki a muszlimok és a hitharcosok feje, serege pedig „Allah serege” (*dzsund Allah*).

Nem lehet nem észrevenni azonban, hogy az iszlám érdekeire, a keresztények elleni hitharcra történő hivatkozások igen ritka kivételektől – mint az idézett Ibrahim-féle nyilatkozat – eltekintve olyan művekben vagy dokumentumokban bukkannak fel, amelyek nem keresztényekhez, hanem muszlim közönséghez vagy uralkodókhoz szóltak. (Mint látni fogjuk, a keresztényekkel szemben használt érvek egészen más síkon mozogtak.) Amikor a szultánok parancsot adtak seregeik mozgósítására, a *dzsihád* vagy a *gázá* kötelezettségét a 16. század vége előtt nem hangsúlyozták, annál inkább a zsákmány és az előrelépés lehetőségét. Minden jel arra mutat, hogy a szent háború elve nem a hitharcos lelkesedés táplálását, hanem a dinasztia politikájának és hatalmi igényeinek megalapozását szolgálta a többi muszlim fejedelemmel szemben. A legkorábbi dokumentum, amelyben ez a törekvés tisztán megjelenik, Ahmedinek a 14. század végén írt oszmán története. Ennek gondolati konstrukciója (amely a későbbi oszmán történetírás szemléletét is meghatározta) a következőképpen fest: az Oszmán-dinasztia azért éri el győzelmeit, mert a hitért harcol, s mint a hit bajnoka joggal tarthat igényt nemcsak a keresztények feletti uralomra, hanem az iszlám világ vezetésére is. E szerepéből következően joggal lép fel azok ellen, akik küldetése teljesítésében akadályozzák.

Mint az utóbbi gondolat világosan elárulja, a *gázá* vagy a *dzsihád* elvére a szultánoknak nem elsősorban a hitetlenek, hanem a muszlimok ellen viselt háborúk megokolásához volt szükségük. Hogy mennyire erről volt szó, azt ékesen bizonyítja I. Mehmed egyik levele, amelyet Timur fiának, Sahruhnak írt, miután a neheztelését fejezte ki a testvérei (ti. Mehmedéi) ellen viselt háborúk miatt. A szultán azzal vádolja az anatóliai fejedelmeket, sőt magát Timurt is, hogy miattuk bátorkodtak fel a keresztények és ragadták el Szalonikit és más várakat „az iszlám markából”. Felrója, hogy a muszlim uralkodók az egyiptomi szultánnal szövetségbe léptek és „elhagyták a *gázá* ügyét”, a „rumi hőseket” pedig „zavarják kötelességük teljesítésében”. Aligha véletlen, hogy éppen a keresztényekkel való szövetezéssel, az „iszlám” hátbatámasztásával indokolta II. Mehmed az Uzun Haszán elleni hadjáratát abban a levélben, amit Timur unokájához, Dzsihán sahhoz intézett.

Összegezve az eddigieket: a szent háború vallási kötelezettsége az oszmán terjeszkedés első századaiban igen csekély ösztönzőerőt képviselt. Annál nagyobb szerepet kapott viszont a hódítás, különösen a muszlim területek megszállásának eszmei igazolásában. A szultánok jól kihasználták azt a geopolitikai helyzetet, hogy birodalmuk az iszlám előretolt bástyája volt, s mindkét irányban, de különösen a muszlim vetélytársak ellen kiválóan aknázták ki a vallásjogban rejlő legitimációs lehetőségeket.

A *dzsihád* ideológiai felhasználása azonban nem merült ki ennyiben. Legalább két szintet kell itt még megemlítenünk, ahol a vallásháború elve összekapcsolódhatott a hódításokkal vagy a hódítás szándékával.

Az egyik szint az oszmán hatalmi elité; ebben a körben a *dzsihádot* gyakran vetették be érvként a stratégiai vitákban vagy a hatalmi küzdelmekben. Bár az Oszmán Birodalom gyakorlatilag szünet nélkül háborúzott, mindig akadtak olyan csoportok, amelyek túl kevésnek, vagy ellenkezőleg, túl soknak tartották a katonai vállalkozásokat. A háborús pártok a viták hevében szívesen nyúltak a *dzsihád* „fegyveréhez”. A közismerten óvatos II. Bajezidot például azzal próbálták háborúra ösztönözni, hogy levelet

írtak neki a krími kánál, aki a következő gúnyos kérdést intézte hozzá: „Ha a Korán verseiben vagy a prófétai hagyományban olyan határozott előírásra méltóztatott bukkanni, amely a *gázá* útjának lezárását és a *dzsihad* teljes elhagyását kívánja meg, akkor méltóztassék ezt a helyet velem is tudatni, hogy ennek megfelelően járjak el!” Hasonló érveléssel a 16. század végén is találkozunk. III. Mehmed szultánt például nem kis részben a hitharcra való hivatkozással tudták rávenni az egi hadjáratra a háborús párt tagjai.

A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a *gázá* nemcsak a külpolitikai vitákban, hanem a különféle érdekcsoportok hatalmi harcában is megtette a maga szolgálatát. Ennek illusztrálására említem meg a következő esetet. Szinán pasa, az egyik legnagyobb formátumú oszmán nagyvezír az 1580-as évek végén óriási erőfeszítéseket tett azért, hogy kiüsse a nyeregből a zsidó Dávidot, Murád szultán bizalmasát, aki gyakorta keresztelte politikai terveit. Egy sor beadványban követelte a szultántól, hogy Dávidot végezzék ki, de csak annyit ért el, hogy Rodoszra száműzzék. Szinán ezekben az írásokban végig azzal érvelt, hogy a zsidók nagy befolyása az udvarban az iszlám szégyene. A szultán mindezt azzal teheti jóvá, ha „nagy hitharcra” (*gaza-i ekber*) határozza el magát és parancsot ad Dávid megölésére.

A másik szint ugyancsak a vezető elithez kapcsolódik, de ezúttal nem mint belsőleg tagolt társadalmi csoporthoz, hanem mint a birodalmat irányító *egészhez*. Ebben a minőségében a vezető réteg a 16. század második felétől egyre hangsúlyosabban azonosult a vallásháború gondolatával, szinte egyenes arányban azzal, ahogy a birodalom hódító ereje csökkent, és a lakosság elégedetlensége nőtt. Úgy tűnik, a kezdődő sikertelenségek, az emberutánpótlás nehézségei, a növekvő terhek miatti elégedetlenség arra ösztönözte a vezetést, hogy katonai vállalkozásait saját alattvalói előtt is vallásháborúként tüntesse fel, s hogy a katonák és a lakosság áldozatvállalását, vagy akár azt, hogy eltűnjék jogaik megsértését, a *dzsihadra* hivatkozva kényszerítsék ki. Nagyon tanulságos ebből a szempontból az a szultáni parancs, amelyet 1571 végén küldtek Alaije, Hamid és Teke kádijainak; ez a dokumentum már teljes egészében a vallásháború fogalomkészletével szólítja meg a címzetteket és követel tőlük hozzájárulást. A legjellemzőbb szövegrészt idézem: „... a fenséges Isten magasztos kegyébe helyezve bizalmunkat bizonyossá lett, hogy ezúttal a kora tavasszal a fenséges Allah útján végzendő *gázá* céljából nagyúri flottám kifut a tengerre. Mivel a *gázá* és a *dzsihad* az iszlám egész népére kötelezettséget ró, s kinek-kinek egyéni vallási kötelessége (*farz-i cajn*), hogy személyesen és vagyonával járuljon hozzá [a szent háborúhoz], elrendelem az alábbiakat: a bírósági körzetedből eddig nem követelték evezősök kiállítását; ezúttal azonban a mentességet élvező rájáktól, a vakuf- és a szultáni ház-birtokok népeitől és az uralkodói rendelettel felmentett egyéb rájáktól minden hét ház után egy evezőst (*kürekcsi*) követelj és állíts ki, s küldj el az Antaljában megépített hajókra ...”

2. A kizil elma eszmekör

Az Oszmán Birodalomban ható harcos ideológiák közül talán az terjedt ki a legszélesebb körökre, amely az „aranyalmá”-val kapcsolatos elképzelések köré szerveződött. Ez a legendakör olyan mélyen beleivódott a török folklórbá, hogy egyes vidékeken még a közelmúltig élő hagyományként működött. Hogy az Oszmán Birodalom kialakulása idején milyen formákban élt, arról semmit sem tudunk. Az első beszámoló, amely némi felvilágosítással szolgál, Georgievits Bertalantól maradt ránk. Georgievits az 1520–30-as

években török földön raboskodott, s emlékirataiban beszámol egy török próféciáról, melynek lényege az volt, hogy a „padiisah” elfoglalja a hitetlenek országát és elveszi tőlük a *kizil elmát*; uralmának azonban egy idő után vége szakad, s a keresztények elűzik a „törököt”. 1545 óta tart a vita (akkor jelent meg Georgievits munkája), hogy mi az értelme ennek a jövendölésnek, mit jelent a *kizil elma*, honnan származik és milyen átalakulásokon ment keresztül az idők folyamán. A legújabb kutatások rámutattak, hogy a *kizil elma* ugyanarra az ősképre megy vissza, amire Salamon király gyűrűjének drágaköve vagy Nagy Sándor világító karbunkulusa; vagyis a világalalom jelvénye és egyben mágiikus biztosítéka. Az oszmán-törökök a *kizil elma* gondolatkört a bizánciaktól tanulták, majd a saját szájuk íze szerint átalakították. A *kizil elma* valószínűleg Justinianus császár híres broszobrának szimbolikájából született meg, amit maguk a görögök is többféle-képpen értelmeztek a város történetének különböző időszakában. A lovon ülő császár egy keresztel díszített gömböt („birodalmi almát”) tartott a bal kezében, ami a keresztény hitet és az általa bírt világalommat fejezte ki, míg kelet felé feltartott jobbja a barbárokat volt hivatva megállítani. Amikor a török invázió korában először átmenetileg a kereszt (1317), majd a 15. század első felében az aranyozott gömb kiesett a szobor kezéből, a bizánciak a baljós eseményeket úgy magyarázták, hogy azok a törökök fölényét és városuk majdani bukását jelzik előre. Az „aranyalmában” rejlő kettős ígéret: a világalalom és a város eleste a törökök képzeletét is erősen megragadta, s a szimbólumot lassanként saját törekvéseik jelképévé változtatták. A *kizil elmában* látták megtestesülni azt a gondolatot, hogy egykor elfoglalják Bizáncot, s magukhoz ragadva az aranyalmát, megteremtik a hitetlenek feletti uralmukat.

Bizánc bevétele (1453), majd még jobban a szobor lerombolása (16. század eleje) után ez az eredeti jelentés elhalványodott, s bár a görög folklór behatására egy, a törökök végső vereségét hirdető prófécia kapcsolódott hozzá, *kizil elma* eszméje megváltozva is az oszmán hódító gondolat letéteményese maradt. Most már nem Bizáncra, hanem azokra a nagy távoli keresztény központokra vonatkoztatták, amelyeket meg akartak („meg kellett”) hódítani. Így mindenekelőtt Budára, illetve egész Magyarországra, majd ennek megszerzése után Bécsre és Rómára, általában véve pedig egy olyan legendás helyre, amely a közfelfogás szerint a muszlim-török hódítások utolsó állomása és végső célja. Ez derül ki például a krónikás Pecsevi rövid megjegyzéséből is: „Annak a véleménynek az eredetéről, hogy 'az iszlám népe az aranyalmáig fog hódítani', szolgáljon nemes tudomásul, hogy a nép száján elterjedt: 'az iszlám népe valószínűleg az aranyalmáig fog hódítani'. De e vélemény oka is eredete nem ismeretes.”

Magától értetődik, hogy egy ilyen homályos végcél kiválóan alkalmas a hódító szellem ébrentartására, s aligha véletlen, hogy az oszmán harcos ideológia két fő vonulata, a *dzsiháddal* és a *kizil elmával* kapcsolatos gondolatkör éppen az uralkodó és a janicsárság kapcsolatában találkozott össze. Egyes adatok szerint II. Mehmed kora óta, mások szerint csak jóval későbbtől, az oszmán uralkodók trónra lépését kísérő ceremóniákhoz tartozott, hogy az új szultán a főváros melletti Ebu Ejjub dzsámiban felövezte magát Mohamed próféta vagy valamelyik elődje kardjával, kifejezve ezzel, hogy magára vállalta a vallásért folytatott harc vezetését. A szertartásról visszatérőben elhaladt a janicsárrok kaszárnyái előtt, ahol a 61. egység parancsnoka egy csésze serbettel kínálta meg; a szultán kiitta, s így szólt (miközben a fegyverhordozója arannyal megtöltve visszaadta az edényt): „Kizil elmában találkozunk!” A padiisah ezzel mintegy ígéretet tett janicsárjainak, hogy hamarosan újabb *kizil elma* elfoglalására vezeti őket.

3. Magyarország az oszmán hódító ideológiában

Magyarországot az oszmánok csak a 16. század elején támadták meg teljes erővel, de az országra vonatkozó igényüket már a 15. század második felében kifejezésre juttatták. Az oszmán népi krónikák híres története szerint 1481-ben Magyarországon halászkok fogták ki a Dunából azt a kardot, amelyet Byzantin, Bizánc építőjének fia ejtett bele menekülése során. Mivel a rajta lévő feliratot senki sem tudta megfejteni, a magyar király odaajándékozta a kardot II. Bajezid szultán követének. Mikor aztán egy szírül tudó szerzetes megfejtette az írást, és ismertté vált a fegyver története, Bajezid szultán ekképpen vonta le az eset tanulságait: „Hála legyen Istennek, megboldogult atyám Iszlámból városát hódította meg, hozzám pedig Seddád kardja érkezett Ungurusz tartományából. Így hát remélhető, hogy e kard révén a magasságos Allahtól [Magyarország az én] osztályrészem lesz, vagy fiaim foglalják el Ungurusz tartományát.”

A magyar végvárrendszer legfőbb erősségének, Belgrádnak az elfoglalásával 1521-ben nagy léptékben megindult Magyarország török megszállása, s Szülejmán öt nagy hadjárattal birodalmához kapcsolta Magyarország középső részét. A katonai lépések mögött nem maradt el az ideológiai „terjeszkedés” sem, sőt jócskán túllépett azokon a határokon, ameddig a katonai hódítás elért. Az ideológia fenntartotta, és többször és többféle módon hangoztatta – főleg 1526 után – a Magyarország *egészére* vonatkozó igényt. Tette ezt részben szimbolikusan, főként a „hivatalos” szemléletű történetírás révén, másrészt egy olyan gyakorlatias érvrendszer segítségével, amit az oszmán vezetés elsősorban a külpolitikai kapcsolatokban alkalmazott előszeretettel hódításai alátámasztására.

Az első leginkább a magyar királyi koronához kapcsolódó elképzelésekben jut kifejezésre. Az 1529. évi bécsi hadjárat idején vezetett napló szerint Ibrahim nagyvezír úgy mutatta be a birtokukba került koronát a sereg vezéreinek, hogy ez „a korona Nusirván idejéből maradt fenn”. E furcsa állítás értelmét és ideológiai háttérét későbbi történetírók közlései világítják meg. Kjátib Mehmed – 1543. évi magyarországi tartózkodásának tapasztalatai alapján – már úgy tudja, hogy a fejedelmi ékszer magáé Anusirváné volt, Pecsevi pedig eggyel még tovább megy: szerinte a magyarok azt állítják, hogy a korona Nagy Sándortól ered, s Anusirvánon keresztül szállt a magyar királyokra. Az 1660-as években Evlija Cselebi ugyanígy tudja, s a koronát következetesen „iszkenderi” koronának hívja. Világos tehát a célzat: ha a magyar korona Nagy Sándortól vagy a perzsáktól származik, akkor a magyar uralkodói jelvény és az általa kifejezett hatalom az oszmán szultánt illeti meg, hiszen török felfogás szerint Nagy Sándor hatalmának örököse a padisah. Nem véletlen, hogy Ibrahim pasa éppen azelőtt tette a fenti kijelentést, hogy – a napló szavai szerint – „venediki bég fia [ti. L. Gritti], Perin Petri [ti. Perényi Péter] és az érsek nevű bég Budára küldettek a királyt megkoronázni”; ezzel adta tudtul, hogy immár a korona révén is a szultántól ered Szapolyai János uralkodói méltósága.

A Nagy Sándor-i hagyományból levezetett jogigény legtisztábban Mahmud terdzsümán „Tarih-i Ungurusz” c. történeti munkájában fogalmazódik meg (16. század második fele). Noha ebben már nem a Magyarország, hanem a Bécs fölötti oszmán uralom igazolására történik kísérlet, az elvi alapot ugyanúgy az iszkenderi jogfolytonosság nyújtotta. Nagy Sándor legendás nyugati hadjáratai, Bécs és Buda egykori birtoklása megfelelő jogalapot kínál ahhoz, hogy Szülejmán is a saját kezében egyesítse ezeket a területeket. A szerzőt még a tények sem zavarják nagy igyekezetében, s a vágyálomról, Bécs elfoglalásáról mint megtörtént eseményről beszél.

Az oszmán hódító ideológia másik, gyakorlatiasabb érvrendszere egyszerűen „a szablya jogára”, „a hadijogra”, vagyis a puszta erőfölényre hivatkozva hirdette az egész Magyarország feletti török uralom jogosságát. Korabeli megfogalmazásai közül talán azok a legkorábbiak, amelyeket Laski, Szapolyai János portai követének egykorú tárgyalási naplójában olvashatunk (1527 vége – 1528 eleje). Az oszmán vezetők többször is kifejtették ezzel kapcsolatos gondolataikat a követnek, Musztafa pasa másodvezír példával ekképpen: „Mondd csak nekem, hogyan merészelt a te urad Budára belépni arra a helyre, amelyet a mi császáruk lovának patái tapostak? Belépni a mi urunk visszatérése céljából üresen hagyott királyi palotába? [Mindez célzás arra, hogy az 1526-ban elfoglalt, majd elhagyott Budát János király vette birtokba.] A mi törvényünk ez: ahol a mi urunk feje megpihen, ahová egyszer a lova bedugja a fejét, az már örökös jogcímen a mi urunkat illeti meg.” Musztafa egy későbbi beszélgetésen – Ibrahim nagyvezírhez hasonlóan – a magyar király (II. Lajos) megöléséből fakadó hadijogot emlegette föl Laskinak, s nem járt el másként a szultán sem, aki a magyar király legyőzését szintén a végleges és a teljes oszmán fennhatóság jogcímének tekintette: „Hálás szívvel fogadom a te királyod [ti. Szapolyai János] jóindulatát; az ő országa egészen eddig is az enyém volt, nem az övé, mintegy a háború és a szablya jogán meghódítva ...”.

Hasonló érvekkel operáltak az oszmán főemberek akkor is, amikor a többi érdekelt ország vezetőit, a Habsburgokat vagy a lengyel királyt igyekeztek meggyőzni magyarországi igényeik megalapozottságáról. Így tett például Ibrahim nagyvezír I. Ferdinándnak írott levelében (1530 decemberében), amelyben a Musztafa pasától idézett gondolat tűnik fel kissé eltérő megfogalmazásban: „Mert az uralkodók szokásai és törvényei között régtől fogva megszokott és ismert dolog, hogy ha egy országot valamely padisah lovának lába megtisztel és szerencséltet, az az ország az övé”. Erre az elvre, továbbá a kard általi hódítás tényére hivatkozva az oszmán vezetés azt a határozott álláspontot képviselte (mégpedig nemcsak 1541, Buda megszállása előtt, hanem a korábbi időkre visszautalva jóval később is), hogy Magyarország 1526 után Szülejmán „karddal meghódított saját országa lett”. Ezen a jogi helyzeten mit sem változtatott, hogy a szultán egy idő után „Ungurusz királyságát Szapolyai Jánosnak adományozta”. Ilyen alapon mind Ibrahim, mind Szülejmán érthetetlennek találta Ferdinánd aspirációit a magyar trónra. Ezt a gondolatot kifejtve Ibrahim – már idézett levelében – az oszmán nagyhatalmi gondolkodás még egy fontos elvét leszögezi. Miközben ismételten kijelenti, hogy az oszmán uralkodó „nem mond le” egy karddal már megszerzett országról, indoklásul az évezredes birodalmi gondolatot hozza fel, melyet az ő uralkodója szerinte jóval tisztább eszközökkel valósít meg, mint a hasonló célokat követő spanyol király. Így ír erről: „Mert minden padisah napról napra országa kiterjesztésén fáradozik. ... azon a napon, amikor nekem, a padisah szolgájának parancsba adják, képesek vagyunk kiállítani Arábia és Perzsia és még sok más ország tengernyi hadseregét; mindenkor felszerelve és készen állunk.”

A 16. század közepére az oszmán vezetés előtt is világhosszá vált, hogy a tervezett hódítások megvalósítása egészében aligha sikerülhet. Az ideológia azonban ennek ellenére sem adta fel a terjeszkedés propagálását. Miután a Habsburgok színre lépése nyomán a magyar–török ellentét Habsburg–török ellentétévé szélesedett, s még Magyarország teljes leigázásához is a Habsburgokat kellett volna legyőzni, az ideológia középpontjába Bécs került. Rendkívül érdekes, hogy a város meghódításának vágya még a népi mondákat is áthatja. A várossal kapcsolatos, jobbára 17. századi legendák szinte egyöntetűen hirdetik azt a gondolatot, hogy a „bécsi király” székhelye jog szerint az iszlámot illeti meg, s mivel világos jelek utalnak rá, nem kétséges, hogy Bécs elfoglalása be is fog következni.

Jól érzékelhető az oszmán ideológia megalkuvás nélküli következetessége egy 17. század második feléből származó történetben is, amely „A bécsi király története és Szülejmán szultán hán gázi hódítása” címet viseli. Ebből az derül ki, hogy az oszmán gondolkodás a „bécsi királyt” és a szövetséges német fejedelmeket tekintette fő ellenségének, de érdekes módon még azokat a magyar csoportokat is a legyőzendő ellenfelek táborába sorolta, amelyekkel a valóságban együttműködött a politikai vezetés. Ez a kis elbeszélés, amely a janicsárok között keletkezett és volt népszerű, arra hívja fel a figyelmet, amire a *kizil elma* hagyomány sorsa is mutat; nevezetesen, hogy a janicsárságnak különlegesen fontos szerepe lehetett a hódítás ideológiáinak kifejlesztésében, megőrzésében és továbbfejlesztésében. Úgy is mondhatnánk: a janicsárság szellemi közege lehetett az a kohó, amely az elit vallásjogi elveit a populáris elképzelésekkel egybeolvasztotta és a társadalom különböző szintjeire szétsugározta.

*

Végezetül az oszmán hódító ideológia *még egy aspektusára térek ki* néhány sor erejéig. Volt egy rövid időszak, durván a 15. és a 16. század közepe között, amikor a dinasztiát komolyan „megkísértette” a világalom eszméje. Ez az ambíció, tudomásom szerint, II. Mehmednél fogható meg első ízben, aki a Konstantinápoly bevétele utáni években kezdett komolyan foglalkozni ilyen tervekkel. Neki tulajdonítják azt a mondást, hogy „a világon egy birodalomnak, egy hitnek és egy uralkodónak kell lennie”. Ibn Kemál szerint Mehmed nap mint nap „a világhódításhoz szükséges intézkedésekről beszélt”. I. Szelimről Lutfi pasa azt állítja, hogy azért kívánta felfejleszteni hadihadát, mert Európa elfoglalását vette tervbe. Szülejmán udvarában – legalábbis uralkodása kezdetén – szintén erősen élt a világhódítás szándéka. Musztafa másodvezír 1528-ban tett, igen szemléletes kijelentését idézem bizonyítékkul: „Hát nem tudod, hogy a mi urunk a legelső az isteni gondviselés után, s amint egyetlen nap vándorol végig az égbolton, ugyanúgy az egész világ császára a mi urunk?”

Bár a hivatalos retorikában ez az igény még a 17. században is megjelenik időnként, a 16. század közepe után a Porta előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a világalom minden realitását elvesztette. Nyilván ezzel függ össze, hogy a későbbiekben a hódító ideológia más vonulatai kerültek előtérbe, s a világhódításról egyre kevesebb szó esett.